

Otázky mezinárodních vztahů jsou v současné době předmětem mimořádného zájmu. Z hlediska marxisticko-leninské sociologie politiky to lze charakterizovat jako „*kvalitativní růst role a významu mezinárodních vztahů v naší epoše, (který) vystupuje jako objektivní zákonitost*“ [Jermolenko 1977: 19]. Objektivní zvyšování specifické váhy mezinárodních vztahů v životě všech lidí je spojeno se dvěma hlavními příčinami. Předně po Říjnové revoluci vystoupil poprvé v dějinách základní rozpor epochy též jako základní rozpor mezinárodních vztahů. Národně státní protiklad, vycházející ze zájmů týchž či historicky odlišných vykořisťovatelských tříd, byl postupně vystřídán třídním protikladem buržoazie a proletariátu jako hlavní dělicí osou, kolem níž se koncentrují nejzávažnější konflikty mezinárodní politiky. Tato skutečnost kvalitativně proměnila obsah i význam mezinárodních vztahů z hlediska lidského pokroku a zároveň zvětšila počet oblastí společenského života, do nichž mezinárodní politika zasahuje a které současně tuto politiku ovlivňují. Druhým faktorem, jenž výrazně přispěl k růstu role mezinárodních vztahů, je vědeckotechnická revoluce. Vědeckotechnický pokrok prostřednictvím nového typu komunikací přiblížil mezinárodní vztahy všem lidem a zároveň v procesech revoluce ve vojenství umožnil, aby reakční síly existenčně ohrozily lidstvo jako celek.

Obě tyto skutečnosti se odrážejí i v teoretickém vědomí. Vznikla celá řada koncepcí, které se pokoušejí popsat systém a strukturu mezinárodních vztahů, jejich genezi, fungování i roli. V této dlouhé škále teorií vystupují do popředí dva základní přístupy k interpretaci povahy mezinárodních vztahů, jež nejvšestranněji vystihují podstatu třídních zájmů v mezinárodní politice a tvoří nejobecnější základ doktrinárního myšlení na pólech protikladu epochy — velmocenská teorie mezinárodních vztahů a teorie třídní.

Mocenské ekvilibrium

V zásadě každá teorie mezinárodních vztahů se musí nějakým způsobem vyrovnat se skutečností, že funkce státní moci ve vnitřní a zahraniční politice vykazuje řadu odlišných rysů. Předně ve vnitřní politice se politické zájmy vztahují k jednomu mocenskému centru, které má v daném systému monopol, ať již faktický, právní, či jiný, na užití síly. Zájmy jednotlivých komponentů systému mají ve vnitřní politice ve vztahu k zájmu státnímu dílčí charakter a zpravidla nejsou tak trvalé. V mezinárodní sféře je politický zájem v první řadě státním zájmem, tedy spojen s mocí a silou suveréna. V tomto smyslu zájem komponentu systému ztrácí partikulární charakter, což bývá často chápáno jako skutečnost, že není částí transcendentálního, širokého politického nebo sociálního zájmu, jemuž by byl podřízen a jímž by byl omezo-
ván jak z hlediska obsahu, tak i z hlediska prostředků.

V systému mezinárodních vztahů je moc koncentrována v jeho komponentech, přičemž malá soudržnost celkového systému je odrazem této distribuce síly. Oslabením regulativních faktorů absencí jednoho mocenského centra ztrá-

cí moc v mezinárodní sféře svoji integrační funkci a naopak podněcuje konflikt. Za této situace je dosahováno stability systému mezistátních a mezinárodních vztahů vytvořením mocenské rovnováhy — „každý stát žije v systému států, kde se vzájemně jeden vůči druhému nachází v systému známé politické rovnováhy“ [Lenin 1963, 42:59]. Regulativní mechanismus mezinárodního systému je tedy skrytý, spojený se střetáváním protikladných zájmů. „Jedním slovem, k rovnovážnému stavu jde systém přes nekonečný řetěz nerovnovážných stavů, přičemž nedosahuje absolutního rovnovážného stavu“ [Pozdňakov 1976:89]. Tato specifická situace je samozřejmě zdrojem i zvláštních politických cílů, které státy formulují ne v bezprostřední závislosti na svých vnitropolitických zájmech, ale s ohledem na poměr sil na mezinárodním poli.

Myšlenka o stále narušované rovnováze mocí jako určující struktury mezistátních vztahů je antické provenience — její původ bývá spojován s Thukydiovými *Dějiny peloponéské války*. V novověku se vděčnou základnou pro rozvíjení této ideje stala politická filozofie opřená o smluvní teorii vzniku státu. Ta, spojená s představou státní moci zformované dohodou z mocí individuálních, logicky věnuje velkou pozornost vztahům států — tedy vztahům, které stojí mimo tuto smlouvu. V této koncepci mají vztahy mezi státy charakter předsmuvní, přirozený. Pak už jen záleží na tom, jak si ten který přívrženec smluvní teorie představoval tento přirozený stav a roli moci v něm.

Radikální podobu představě o mocenské rovnováze jako základu mezistátních vztahů dal T. Hobbes svou myšlenkou o neměnné egoistické touze člověka po moci. Je zajímavé, že T. Hobbes spojoval svoji představu válečného stavu, v němž je člověk člověku vlkem, mnohem více se vztahy států než se vztahy jednotlivců. „Obě rčení jsou pravdivá,“ píše T. Hobbes v knize *O občanu*, „že člověk člověku jest bohem i že člověk člověku jest vlkem. První jest pravdivé, srovnáme-li občany mezi sebou, a druhé, srovnáme-li státy“. Jinak to nemůže být, neboť „co jiného jsou mnohé státy než tolikéž táborů opevněných zbraní a lidmi proti sobě navzájem, jejichž stav, protože není zadržován nějakou společnou mocí, jakkoli nejistý mír, jako krátké příměří může nastat mezi nimi, jest považovat za stav přirozený, tj. za stav válečný“ [Hobbes 1909:4 a 119].(1)

B. Spinoza, který navazoval na Hobbesovu politickou filozofii, dovozoval přímo ze smluvní teorie morální povinnost státu chovat se egoisticky, neboť stát je vlastně v permanentním ohrožení(2) a státník musí v první řadě respektovat smlouvu vůči vlastním občanům. J. Locke, který ve své politické filozofii potlačuje smluvní teorii vzniku státu a jehož představa přirozeného stavu není spojena s vizí egoistického extrémismu, dává specifice mezinárodní politiky ještě výraznější podobu svou teorií dělby moci. Tento fakt zvláště vynikne, srovnáme-li trojpólový model dělby moci u J. Locka a Ch. Montesquieua — tam, kde u Montesquieua nalézáme moc soudní, mluví Locke o tzv. moci federativní, která obsahuje „moc války a míru, svazků a spoiků a všech smluv se všemi osobami a společenstvími mimo stát“. J. Locke nazývá federativ-

(1) „Ačkoliv však nikdy nebylo, aby lidé žili neustále ve válečném stavu, přece po všechny časy králové a muži mající svrchovanou moc právě pro svou samostatnost trvale na sebe žárlí a stojí proti sobě jako zápasníci, připraveni dát se do sebe... Co je to jiného než válečný stav?“ [Hobbes 1941: 164].

(2) „Neboť třeba se dvě různé vlády smlouvaly vzájemně si neubližovati, přece se každá z nich snaží, seč síly jsou, zabrániti, aby druhá nenabyla převahy, a nevěří slovům, dokud se dosti nepřesvědčí o účelu a prospěšnosti takovéto úmluvy; sice se bojí lsti, a to ne neprávem. Neboť kdo pak by se spokojil pouhými slovy a sliby toho, kdo si podržuje svrchovanou moc a právo dělati, co mu libo, a blaho i prospěch země vlastní musí býti zákonem nejvyšším, kdo, leda pošetilec, nezna-
jíci práva nejvyšších mocností?“ [Spinoza 1922: 284].

ní moc přirozenou mocí, neboť „odpovídá moci, kterou každý od přirozenosti měl, dříve než vstoupil do společnosti“. Podle tohoto autora je třeba odlišit federativní a výkonnou moc proto, že pro federativní moc se „mnohem méně hodí, aby byla řízena předchozími, stálými, pozitivními zákony“ [Locke 1965 : 209—210].

Řečeno slovy G. Ch. Šachnazarova, po velkém rozkolu v politické teorii, který byl dovršen vznikem marxismu, se koncentruje jádro vývoje buržoazního pojetí mocenské rovnováhy převážně na pojetí příčin mocenského chování států.[3] Hobbesovská egoistická přirozenost člověka bývá modifikována různými biologickými, psychologickými či kombinovanými rasovými teoriemi, ale zachovává si podobu neměnné, metafyzické podstaty. Stejnou metafyziku můžeme zachytit v těch koncepcích mezinárodního systému, které za element nepokládají jednotlivce, ale stát, ať již jej ztotožňují s národem, či jej kladou do silových proudů geopolitické koncepce. Zvláštní variantou buržoazní teorie abstrahující od těchto východisek je deformované použití systémové teorie pro interpretaci mezinárodních vztahů.[4]

Moc a síla

Uznání existence řady mocenských center, která jsou ve vztahu relativní rovnováhy, není určující pro poznání, zda ta či ona koncepce plní funkci buržoazní či marxisticko-leninské ideologie. Tak pro R. Arona celá „teorie mezinárodních vztahů vychází z plurality autonomních center rozhodování, tedy z rizika války“ [Aron 1968 : 16]. Z druhé strany pak, jak píše např. D. G. Tomaševskij, „v oblasti zahraniční politiky nemá vládnoucí třída monopol na moc, na prostředky přinucení a v tomto smyslu se nachází, v každém případě formálně, v rovném postavení se svými partnery v mezinárodních vztazích...“ [Tomaševskij 1971 : 52]. To, co se ukazuje jako klíčový problém pro pochopení ideologické orientace každé konkrétní teorie mocenské rovnováhy, je chápání sociálního obsahu a funkce moci obecně a v mezinárodní politice zvláště.

Pro přesné uchopení kategorie moci je, a to zvláště v oblasti mezinárodní politiky, důležité odlišit pojmy moc a síla. Tento přístup nebývá častý: obě bývá zpravidla shodně charakterizováno jako fyzická nebo duševní schopnost dosáhnout požadovaných účinků, i když je nutné překonat určitý odpor.

Klasické vymezení mocenského vztahu je v politické sociologii zpravidla spojováno s definicí M. Webera přisuzující mocenskému centru dominanci vůle, což naopak umožňuje spojit sílu s fyzickými nástroji. Tato představa někdy svádí své zastánce k chápání mocenského vztahu jako vztahu víceméně volního. Takovéto pojetí ovšem, vzato do důsledku, může implikovat představu politické moci jako prostředku dosažení souznění vůlí. Souhlas je však

(3) Osvícenectví kladlo i základ koncepcím kultivace mezistátních vztahů. Bází těchto koncepcí je představa o závislosti lidské podstaty na sociálně politickém prostředí. Klasickým výrazem této teorie jsou koncepce I. Kanta a J. G. Fichta na evropském a B. Franklina na americkém kontinentě, které se opíraly o široké pojetí republikánského uspořádání jednotlivých států jako zdroje mírového uspořádání světa. Za filozofickou hloubkou těchto koncepcí pokulhávají pozdější liberální představy o míru v důsledku fatálního působení společenských sil (například průmyslové revoluce), či odstranění některých čistě mezinárodně vztahových překážek (například celních bariér či absence právních norem).

(4) Systémový přístup k mezinárodním vztahům není sám o sobě projevem třídní orientace autora. „Něco jiného je *sociálně třídní zaměření* systémových výzkumů, filozofického zobecnění, ideologické a politické závěry získané na základě systémového přístupu.“ [Pozdňakov 1976: 15]

pouze jednou z forem politické moci a to té, která je spojena s politickou autoritou; stranou však zůstávají takové formy, jakými jsou automatismus v politickém chování, manipulace či donucení, v nichž se mocenský vztah formuje bez souhlasu či přímo proti souhlasu podřízeného.

V poslední době se často objevuje spojování specifických rysů politické moci s naplňováním nějakých, zpravidla právních norem. Tak například J. Wiatr, ale nejen on, odlišuje loupež od moci tím, že „vztah mezi útočníkem a jeho obětí neodpovídá normám působícím ve společnosti“. Mezi elementy moci podle tohoto autora patří „obecné normy, stanovící, že ten, kdo dává příkazy, má na to právo“ [Wiatr 1979: 161]. Toto pojetí také umožňuje odlišit moc a sílu, ovšem za cenu zatemnění jádra vztahu moci a norem — tento vztah je totiž právě opačný, než uvádí J. Wiatr: moc patří mezi normotvorné faktory ve společnosti. Marxisticko-leninská společenská věda snesla nepřeherné množství důkazů o tom, že právní normy či morálka se formují v závislosti na třídním panství a politické moci třídy. V tom je vlastní smysl politické formy třídního boje — ne moc o sobě jako osobní cíl jednotlivců, ale nezastupitelný prostředek třídní nadvlády, jehož prostřednictvím, i když ne výlučně, třída vlastní normy povyšuje na společenské.[5] Politická moc není samoučelem politické aktivity. Je prostředkem aktuálního naplňování sociálního řízení konkrétním třídním obsahem. Toto naplňování nemá podobu alokace hodnot podle společenských norem — je v první řadě spojeno se zformováním těchto norem podle zájmů té třídy, která politickou moc uchopila. Právě proto, že prostřednictvím politické moci lze změnit obsah třídního panství v ekonomice, sociální sféře, politice obecně a ideologii, „nejdůležitější otázkou každé revoluce je nepochybně otázka státní moci. Rozhodující je, která třída má v rukou moc... Otázku moci nelze ani obejít, ani odsunout, neboť je to právě základní otázka, určující *všechno* ve vývoji revoluce, v její vnitřní a zahraniční politice“ [Lenin 1956, 25: 377].

Politická moc je v první řadě dána úrovní možnosti dosáhnout požadované harmonie politicko-praktické činnosti jednotlivců a skupin, možnosti dosáhnout zachování nebo změny v politickém jednání lidí ve společnosti. Možnost v tomto pojetí představuje souhrn okolností, za nichž se může takovéto jednání lidí uskutečnit, za nichž může nastat. Tato možnost je spojena s vládní pozicí ve státním aparátu. Takto pojatá moc obsahuje dva závažné momenty:

A. Požadovaný cíl, který má napomoci uskutečnit mocenský vztah, musí odpovídat objektivním možnostem, které politické aktivitě dává konkrétní historická situace určená stupněm rozvoje výrobních sil a úrovní třídního boje.

B. Jako politický faktor se moc realizuje v sociálním prostředí s protikladnými třídními a skupinovými zájmy. Její vlastnění a naplnění závisí tudíž na schopnosti moc udržet a využít, která je dána relativní silou držitele moci.

Moc jako politický fenomén je geneticky i aktuálně spojena s třídním konfliktem. V tomto konfliktu vystupuje reálná síla, ne tedy poplatnost normám, jako určující arbitr. Síla sama je v rámci politické moci určena stupněm schopnosti prosadit své záměry násilím, přičemž tato schopnost je dána určitými vlastnostmi k tomuto násilí potřebnými. Síla tvoří jádro mocenského potenciálu, a to do značné míry měřitelné jádro. Není ovšem s politickou mocí

(5) Platí, že „každá třída usilující o panství, i když její panství, jak je tomu u proletariátu, je podmínkou zrušení veškeré staré formy společnosti a panství vůbec, musí si nejdříve dobýt politickou moc, aby mohla svůj zájem zase prohlásit za obecný zájem, k čemuž je v první chvíli nucena“ [Marx — Engels 1962, 3: 47].

totožná.(6) Užití síly není přitom závislé pouze na její existenci či na přání mocenského centra — je dáno složitými vztahy mezi politickou mocí a sociální a ekonomickou mocí. Zároveň faktická síla mocenského centra není dána prostým souborem prostředků násilí, ale poměrem prostředků potenciálních politických protivníků. Mocenské jádro tedy ani ve vnitřní politice není dáno vlastní silou mocenského centra, ale je určitým silovým vektorem. Je pak samozřejmé, že v určitých momentech může distribuce síly dosáhnout takového bodu, kdy dochází k jakési „distribuci moci“, dvoj- či více vládí — k faktickému rozpadu jedné a nástupu nové státní moci, která takovouto distribuci síly vyloučí.

Mezinárodní konflikt

Společenský význam politického konfliktu je vždy dán obsahem zájmů, které se střetávají. To platí i o mezinárodní politice. Pojetí zájmu však v teorii politiky není rozhodně jednotné. Tak pro přívržence školy tzv. politického realismu,(7) která dnes představuje nejzávažnější projev velmocenské koncepce mezinárodních vztahů, vystupuje zájem v mezinárodní politice v zásadě jako zájem státu. Tento státní zájem, vydávaný za „národní zájem“, je podle „politických realistů“ relativně stálý a zcela nezávislý na sociálně třídním uspořádání státu.(8) Navíc ovšem, jak říká H. Morgenthau, hlavní orientační bod v oblasti mezinárodní politiky je „kategorie zájmu určená v pojmech moci“ [Morgenthau 1976 : 5]. Takto se moc mění v účel pro sebe — přesně v duchu hobbesovské tradice. Mezinárodní konflikt je bojem o moc jako o sebeúčel, bojem, který nemá konce a který si všechny ostatní vztahy mezinárodního systému — kulturní a sportovní výměnu, komunikační vztahy, ideologii, hospodářskou spolupráci i pomoc, ale i „mimostátní“ vztahy — podřizuje. Jelikož tento boj nezná jiný mír než prozatímní, který „může být dosažen prostřednictvím vzájemného přizpůsobování zájmů a jistě ne prostřednictvím racionálního a morálního uspořádání práv“ [Niebuhr 1936 : 19], splývají v této koncepci mocenské vztahy se silovými.

(6) Toto pojetí umožňuje pochopit i opačný problém — proč slabý stát je v relaci s jinými státy v mocenské rovnováze. „Bylo dosaženo do jisté míry labilní rovnováhy,“ řekl V. I. Lenin na IX. všeruském sjezdu sovětů. „Materiálně jsme po hospodářské i vojenské stránce nesmírně slabi, ale morálně — nechápeme ovšem tuto myšlenku z hlediska abstraktní morálky, nýbrž chápeme ji jako vzájemný poměr reálných sil všech tříd ve všech státech — jsme silnější než všichni ostatní.“ [Lenin 1955, 33: 145]

(7) „Politický realismus“ je systém filozofických, politologických a právních názorů, opírající se o metafyzické pojetí člověka, nevědecké chápání tzv. národních zájmů a o velmocenskou interpretaci rovnováhy moci a sil. Tato škola vznikla v druhé polovině třicátých let v USA a „nehledě na růst vlivu »modernistického« směru v šedesátých a sedmdesátých letech zůstává nejdůležitější v buržoazní vědě mezinárodních vztahů, nadále určuje způsob sociálně politického myšlení většiny výzkumníků v oblasti mezinárodního konfliktu“ [Dorovina 1981: 14]. Jestliže „imperialistické kruhy uvažují ve vztahu k jiným státům a národům v kategoriích nadvlády a donucování“ [XXVI. sjezd KSSS 1981: 22], pak jsou to dnes zpravidla kategorie školy „politického realismu“.

(8) Jak uvedl H. Morgenthau v rozhovoru s akademikem F. V. Konstantinovem, „historickými podmínkami je dáno, že každá země stojí před stále stejnými zahraničními politickými problémy, a to nezávisle na režimu... U vás v Rusku — teď jako před revolucí — je to na východě Japonsko, na západě Německo. Geografie se nezměnila“ [Istorijskij... 1964: 96–97]. Naproti tomu G. Ch. Šachnazarov oprávněně upozorňuje, že „Sovětský svaz má jistě své zájmy a tyto zájmy dovede dobře hájit. Ale nejsou to velmocenské zájmy, zájmy státu jako takového, nýbrž zájmy *socialistického státu*“ [Šachnazarov 1972: 70].

Marxisticko-leninská koncepce chápe současný mocenský konflikt v oblasti mezinárodní politiky jako jednu z forem třídního konfliktu. Moc není cílem chování státu, ale prostředkem k uskutečňování konkrétních sociálně ekonomických programů. Navíc z pohledu historického materialismu nelze základní třídní protiklad epochy řešit v oblasti mezinárodní politiky, ale naopak rozhodující, konečné řešení třídního konfliktu v oblasti mezinárodních vztahů závisí na revolučním překonání antagonistického třídního rozporu v kapitalistických zemích. Mocenské vztahy v mezinárodní sféře proto nelze ztotožnit se silovými vztahy států, i když samozřejmě mezinárodní systém má centrální silové kontrapozice v rovnováze dvou protikladných systémů. Jejich konkrétní podoba však odpovídá celkové třídní podstatě sil ve světě a je v nejobecnější rovině určena zákonitostmi společenského pokroku. I když snad každá teorie mezinárodních vztahů chápe moc jako určitou kombinaci materiálních, morálních a intelektuálních vlastností, z marxisticko-leninského hlediska konkrétní mocenský a silový potenciál, forma jeho organizace i mechanismus jeho působení není ztotožněn s mezistátními vztahy, ale respektuje i celou vnitřní dialektiku třídního uspořádání konkrétních států.

Víc než symbolicky vyjadřuje rozdíl těchto dvou koncepcí chápání obsahu termínu imperialismu. Z hlediska třídní koncepce mezinárodních vztahů „imperialismus je kapitalismus v takovém stadiu vývoje, kdy se vytvořilo panství monopolů a finančního kapitálu, kdy mezinárodní trusty přikročily k rozdělení světa a kdy bylo dosaženo dělení celého povrchu země mezi nej větší kapitalistické státy“ [Lenin 1959, 22:288]. Z hlediska velmocenské koncepce je mezinárodní systém výslednicí mocenských ambicí autonomních politických elementů — států. V tomto pojetí je imperialismus politikou „zaměřenou na podkopání statu quo... Co předkapitalističtí imperialisté, kapitalističtí imperialisté a »imperialističtí« imperialisté chtějí, je moc, ne ekonomický zisk“ [Morgenthau 1976:46 a 52]. Ekonomické pohnutky k imperialistické politice jsou podle H. Morgenthaua jen jednou z možností, nahodilý moment dějin, který se navíc nekryje s monopolistickou fází kapitalismu.

H. Morgenthau ve své polemice útočí spíše proti vulgarizovaným představám o marxismu než proti vlastnímu marxismu-leninismu. Ani podle marxisticko-leninské politické teorie není bezprostředním cílem imperialistické války ekonomický zisk. Imperialistická válka je prostředkem k přerozdělení světa, změny „statu quo“, a jejím bezprostředním cílem je získání nové moci. V zájmu pochopení toho, co sám imperialismus je, analyzuje marxismus-leninismus sociální zdroje výchozí moci a sociální funkci nově nabyté moci. A tato analýza nemůže zůstat v rovině „čisté“ politické teorie. Konkrétní rozbor sociálních zdrojů imperialistické politiky nutně totiž ukáže na její skutečné hybné síly a cíle — na její ekonomický základ.

Velmocenská představa imperialismu má svérázný časový rozměr: imperialismus je pouze změna stavu. Impéria existovala vždy, a tak obhajoba její existence není imperialismem, ale naopak politikou statu quo. Samozřejmě, že funkcí takovéto politologické ekvilibristiky není akademické teoretizování. To, co je ve hře, je ideologická obhajoba kořistnické politiky nejistějších kapitalistických mocností, a to hned v několika rovinách. Z celé logiky velmocenské koncepce mezinárodních vztahů totiž vyplývá závěr, že egoistické chování je oprávněné, neboť v tomto světě tak všichni činí. Tato teze zcela jednoznačně popírá historickou misi socialismu v oblasti mezinárodních vztahů. Na druhé straně pak s odkazem na jakousi „morální“ převahu politiky „statu quo“ nad tzv. imperialistickou politikou obhajuje velmocenská koncepce kolonialismus a neokolonialismus. Zároveň taková představa impe-

rialismu obhajuje kontrarevoluční aktivitu zaměřenou na petrifikaci sociálních vztahů v kapitalistických zemích. Navíc revoluční solidarita v této logice není ničím jiným než „politikou imperialismu“.

Politika síly

V doktrinálním myšlení soudobého imperialismu vystupuje mocenská rovnováha v systému mezinárodních vztahů jako přírodně historický rámec vztahů států v situaci, kdy je moc ve světě rozdělena mezi několik suverénních zemí podle jejich síly. V takovémto případě pojem rovnováhy sil neoznačuje stav rovnosti vojenských potenciálů protivníků, který by měl vyloučit válku; toto pojetí nepředpokládá statické uspořádání rovnosti, ale naopak má být výrazem dynamického antagonismu soupeřících států, výraz hobbesovské tendence k válce všech proti všem. „Dva faktory jsou v základě mezinárodní společnosti“, můžeme číst v knize H. Morgenthaua *Politika mezi národy*. „Jedním je mnohost a druhým antagonismus jejích elementů, jednotlivých národů“ [Morgenthau 1976 : 172]. Tyto dvě skutečnosti mají za následek, že boj o moc dostává podobu dvou typických modelů: model přímé opozice, kdy stát *A* se angažuje v imperialistické politice, která se týká státu *B*, a stát *B* se brání politikou statu quo nebo vlastní imperialistickou politikou; model konkurence, kdy moc státu *A* vyžaduje, aby byla spojena s dominací nad státem *C*, má-li být dosaženo rovnováhy se státem *B* či převahy nad ním, a naopak.

Podle velmocenské koncepce vyžaduje dynamický charakter rovnováhy soupeřících států, aby každý stát hledal cesty k dosažení vlastní převahy. Mocensko-silová podstata vztahů států dává možnost aplikace pouze pěti technik zahraniční politiky, ovšem celou bohatou škálu jejich kombinace. H. Morgenthau [Morgenthau 1976 : 178—197] shrnul tyto techniky následujícím způsobem:

- *Metoda rozděl a panuj*, při jejíž aplikaci stát či státy chtějí zachovat či zvětšit vlastní moc tím, že se snaží rozdrobit moc protivníka, rozdělit vlastní nepřátele či zabránit jejich spojení.
- *Metoda kompenzace*, při níž se formou jakéhosi kompromisu státy *A* a *B* prostě rozdělí o moc státu *C*.
- *Metoda zbrojení*, která je základním prostředkem pro zachování či změnu mocenské rovnováhy. Zbrojení zlepšuje postavení státu ve válečném konfliktu, jako zdroj silového potenciálu je rozhodujícím faktorem zastrahování protivníka, vnucením závodů ve zbrojení odčerpává materiální zdroje a rozleptává morálně politickou jednotu obyvatel nepřátelského státu atd.
- *Metoda aliance*, jež je přirozeným projevem politiky síly ve světě mnoha státních suverénů. Konkrétní podobu volby spojenců určuje přesný rozbor „národních zájmů“ — což znamená, že tato volba není konstantní, ale odpovídá aktuálním mocenským požadavkům.
- *Metoda „balancera“*. Za „balancera“ je pokládán takový stát, který praktikuje politiku rovnováhy ve vztahu k protikladným zájmům jiných vlád. Jeho postavení není totožné s rolí arbitra — smyslem aktivity „balancera“ není uklidňovat či soudit spory v duchu právních nebo morálních kodexů. Jeho cílem je mocensky těžit z rozporu ostatních při realizování vlastních zájmů prostřednictvím ovlivňování, řízení konfliktů.

Tento výčet technik mezinárodní politiky představuje vlastně krédo velmocenského přístupu k mezinárodním problémům ze strany imperialismu. Celý souhrn se dokonce ani nesnaží koketovat s mravními či právními normami, kategoriemi spravedlnosti, svobody, rovnosti. V jeho základu leží vel-

mocenská představa mezinárodních vztahů, podle nichž „žádný z účastníků... rovnováhy není nikdy úplně spokojen se svou vlastní pozicí“ [Niebuhr 1947 : 203]. V této koncepci, která se výhradně opírá o silové pojetí mezinárodní politiky, nemůže rovnováha mocí představovat kýženou strukturu mezinárodních vztahů — „pravda je v tom,“ napsal americký geopolitik N. Spykman, „že cílem státu není rovnováha, ale rozhodující převaha.“

B. Spinoza a D. Hume zdůvodňovali možnost trvalého mocenského konfliktu poukazem na odlišné postavení jednotlivce a státu. Tuto odlišnost spatřovali v tom, že „stát (se) může o sebe postarat, aby nebyl cizím státem zničen, což člověk ve stavu přirozeném učinit nemůže“ [Spinoza 1939 : 23], a že „přirozenost lidská nemůže žádným způsobem trvat bez sdružování jednotlivců, které zase by se nemohlo dít, kdyby se nedbalo zákonů práva a spravedlnosti... Národové však mohou trvat beze styku. Mohou i do jisté míry trvat za všeobecného boje“ [Hume 1899 : 40]. Stavět ovšem na této úvaze principy doktrinálního myšlení v době existence strategických zbraní je vražedné a sebevražedné zároveň — logika eskalace konfliktů může vést do takové polohy, kdy konflikt by nemusel přežít žádný národ.

V koncepci „politického realismu“, která je nejdůležitějším představitelem velmocenského chápání mezinárodních vztahů, nelze válce zabránit ničím jiným než uznáním subjektivistiky a silově pojatých „národních zájmů“ a jejich uspořádáním. Pak tu ovšem musí být imperiální mocnost, která svou silou toto uspořádání provede, jinak celá rovnováha mocí není ničím jiným než rovnováhou strachu. Takto je vlastně pro každé historické období charakteristická existence jednoho, dvou či více mocenských center, supervelmocí, které si podle zákonů působení silokřivek světové politiky rozdělí zemský povrch na sféry vlivu. Logickým důsledkem takovéhoto představa jsou pak nutně různé variace představ o světě antagonistických bloků.

Je samozřejmě nutné uznat, že určitá „rovnováha strachu“ skutečně působí jako důležitá brzda v protispolečenském chování imperialistických vlád. Koneckonců právě tento efekt je sledován požadavkem socialistických zemí na zachování existujícího poměru sil. V „rovnováže strachu“ však nelze spatřovat konečné řešení problému likvidace válečného nebezpečí. Předně „rovnováha strachu“ jako osamocená protiválečná bariéra nebrání imperialistickým zemím snažit se získat převahu, neboť zadržuje sice válečnou, ale nikoli zbrojní aktivitu. Zároveň představa „rovnováhy strachu“ jako výlučné či základní protiválečné síly v dynamické mocenské rovnováze zpětně ideologicky zdůvodňuje zbrojení a prohlašuje odzbrojení nejen za nepotřebné, ale přímo za škodlivé. Tak můžeme číst v práci W. Lippmanna, *Zahraniční politika Spojených států*, že „učení a jednání britských a amerických pacifistů bylo příčinou světové války... Odzbrojovací hnutí je smutná historie o národech, které ztratily přehled o svých životních zájmech a které se tím připravily o sílu“ [Lippmann 1946 : 43 a 46].

Navíc ovšem důsledné, militantní pojetí mocenské koncepce mezinárodních vztahů vyžaduje ne pouze vlastní silou odstrašit protivníka od jeho válečných ambicí. Cílem politiky státu není rovnováha, ale převaha. Potom je ovšem zapotřebí taková síla, která jednak protivníka zastraší natolik, že se vzdá jakékoliv vlastní aktivity na mezinárodním poli, jednak mu vnutí pro něho defenzivní metody a cíle v politickém rozhodování a chování. V dynamickém systému mocenské rovnováhy je tedy vlastně skutečně symetrická rovnováha sil chápána jako ztráta schopnosti ovlivnit rozhodování a chování původně slabšího protivníka — což je pak z druhé strany pocítováno jako úbytek vlastní možnosti manévru a ohrožení vlastní suverenity v rozhodování. Jediným lo-

gickým důsledkem takovéto kalkulace může být rozhodnutí o zahájení nového kola závodů ve zbrojení nebo o zahájení „preventivní“ války.

Politika mírového soužití

Logika velmocenské koncepce ukazuje, jak nebezpečným anachronismem je pro existenci lidstva politika síly a imperialismus jako takový. Velmocenská koncepce, právě tak jako politika síly, je však realitou tohoto světa. Je opřena o tisíciletou tradici vykořisťovatelských společností a třídní zájmy buržoazie. Této skutečnosti nelze uniknout žádným utopickým projektem konvergence státních zájmů. Nebezpečí, které plyne z politiky síly, musí čelit takové argumenty a skutečnosti, které je tato politika schopna pochopit a nucena respektovat.

Východiskem politiky mírového soužití je skutečnost, že základní protiklad epochy je určen existencí antagonických třídních zájmů. Ani v mezinárodních vztazích, kde tento protiklad dostává v jádře podobu mocenského protikladu velmocí USA a SSSR, nelze rozpor redukovat pouze do podoby mezistátních vztahů, nýbrž musí vycházet z vyhodnocení poměru třídních sil v nejširším měřítku. Nutnost politiky mírového soužití v rovině mezistátního systému je pak dána faktem, že zákonitosti společenského pokroku vyžadují po určité přechodné historické období současnou existenci států s protikladným ekonomickým zřízením, sociální strukturou a politickým systémem.

Marxisticko-leninské pojetí společenského pokroku nepředpokládá, že by mocenský protiklad epochy byl řešitelný v rovině mezistátních vztahů; řešení tohoto rozporu závisí na dozrávání revoluční situace v imperialistických zemích, které jsou zdrojem a nositelem politiky síly. Zároveň mír představuje přirozené prostředí, které nejpříznivěji umožňuje rozvíjet potence reálného socialismu a ztěžuje možnosti kontrarevolučních zásahů zvenčí při revolučních přeměnách. Přitom třídní teorie mezinárodních vztahů pokládá válečný konflikt mezi protikladnými světovými soustavami v podmínkách existence strategických zbraní hromadného ničení za hrozbu životu na celé naší planetě. Navíc základem pro politické rozhodování a chování socialistického státu není kořistnický propočít zaměřený na růst moci státu, ale hodnotová struktura marxisticko-leninské ideologie.

Politika mírového soužití není ideálním cílem, ale reálným protipólem politiky síly. Je výrazem zájmů progresivních sil, které stojí proti silám regrese. V této situaci mír jako výsledek politiky mírového soužití není otázkou pouhé propagandy, ale může být jen výsledkem silového vektoru. „Objasnění je prosté: mír není diktován podstatou staré společnosti. Tato společnost je k němu *donucena* poměrem sil“ [Šachnazarov 1981 : 107].

Rovnováha vojenských sil, opírající se dnes v první řadě o možnost strategických sil Sovětské armády zasadit tzv. druhý, odvetný úder, je výchozím momentem pro zachování míru. Tato rovnováha sil v jakékoli podobě, zvláště pak při statickém poměru vojenských potenciálů centrálních protivníků, či dokonce při rovnovážném snižování, není ovšem konzervováním mocenské rovnováhy. Mocenská rovnováha je určena větším množstvím faktorů, než je poměr vojenských potenciálů. Mír je živnou půdou socialismu v nejširším slova smyslu, jak to ukázala i praxe uvolňování mezinárodního napětí z konce šedesátých a první poloviny sedmdesátých let, a logicky tudíž vede k mocenským změnám ve prospěch historického pokroku. Viděno z hlediska mezinárodně vztahového, rozšiřuje se v této situaci oblast, která není sférou sobeckých mocenských ambicí jednotlivých států, ale je pod vlivem nového typu mezinárodních vztahů, založených na dobrovolné spolupráci a internacionální soli-

daritě svrchovaných socialistických států. Zároveň se prohlubuje demokratizace mezinárodních vztahů — „vztahy mezi státy byly odjakživa nazývány vztahy mezinárodními. Ale teprve v naší době, ve světě socialismu, se opravdu staly vztahy mezi národy. Bezprostředně se jich účastní milióny a milióny lidí. Je to... zásadní vymoženost socialismu, je to jeho velká zásluha vůči lidstvu“ [XXVI. sjezd KSSS 1981: 8]. Takto se otvírá cesta k všestranné humanistické kultivaci mezinárodních vztahů, jejíž třetí zásadní etapu — po VŘSR a vzniku světové socialistické soustavy — představuje budoucí světová federace socialistických států. Je ovšem třeba vidět, že mocenské přesuny v důsledku rovnováhy sil zákonitě vyvolávají nebezpečné recidivy politiky síly, vlny přívalu agresivity militantních skupin imperialistických států, neboť velmocenská koncepce tuto skutečnost vnímá deformovaně jako změny v rovnováze moci mezi centrálními protivníky mezistátního systému — SSSR a USA.

Třídně protikladné závěry, které z takového historického pohybu dovozují velmocenská a třídní koncepce mezinárodních vztahů, znamenají, že i nadále prvořadou cestou k zabezpečení míru je všestranné úsilí o zachování a růst moci reálného socialismu, který jediný je schopen zabránit imperialismu pokoušet se řešit vojenskými prostředky spory dvou protikladných systémů a zbavit se úderů národního a sociálního osvobozenického hnutí. To ovšem nemůže představovat konečný cíl mírových sil socialismu: jaderná bezpečnost je logický protimluv. Skutečný mír nelze opřít o „rovnováhu strachu“ — strach imperialismu může mezinárodní vztahy stabilizovat právě tak, jako je v určitých situacích může naopak destabilizovat.

Politika mírového soužití je proces se složitou dialektickou jednotou boje, soutěžení a spolupráce států s protikladným společenským zřízením. Politika mírového soužití musí nutně respektovat zákonitosti rovnováhy vojenských potenciálů. V samotném jejím pojmu — jako třídní politiky socialistického státu — je obsažena nutnost ideologického boje: je to politika, která, jak řekl V. I. Lenin při zdůvodňování návrhu *Dekretu o míru*, jako „výzva musí být adresována jak vládám, tak národům“ [Lenin 1956, 26: 242]. Tyto faktory, které jsou zdrojem konfliktních situací, jsou však vyvažovány jak růstem mocenského potenciálu mírového hnutí, tak i tendencemi k růstu objektivních potřeb integrace, nutností spolupráce různých zemí při řešení globálních problémů. Mírové soužití tak zahrnuje celou škálu požadavků, na jejíž jedné straně je prostý fakt míru, respektující tradiční demokratické požadavky mezinárodní politiky, jakými jsou uznávání suverenity, nezávislosti, nevměšování a rovnosti, na druhé straně pak rozvinutá mezinárodní spolupráce, zahrnující vzájemné ekonomické výhody a odzbrojovací programy.

Politika mírového soužití je praktickým projevem třídních zájmů dělnické třídy v rovině mezinárodních vztahů. „Proto, když mluvíme o politice mírového soužití, stojí za tím filozofie dělnické třídy, její víra v nezdolnost zákonů společenského vývoje, v historickou nezbytnost vítězství nového zřízení a jeho humanismus“ [Šachnazarov 1980: 54]. Představuje naději boje za nejzákladnější právo všech lidí — právo na život, naději, která se dnes opírá o reálnou moc a sílu.

Literatura

- Aron, R.: *Peace and War. A Theory of International Relations*. New York — Washington, Praeger Publishers 1968.
Doronina, N. I.: *Meždunarodnyj konflikt*. Moskva, MO 1981.
Hobbes, T.: *Leviathan neboli o podstatě zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha, Melantrich 1941.

- Hobbes, T.: *O občanu*. Praha, Česká akademie 1909.
- Hume, D.: *Zkoumání o zásadách mravnosti a zkoumání o lidském rozumu*. Praha, Jan Laichter 1899.
- Jermolenko, D. V.: *Sociologija i problemy meždunarodnych otnošenij*. Moskva, MO 1977.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 22. Praha, SNPL 1959; sv. 25. Praha, SNPL 1956; sv. 26. Praha, SNPL 1956; sv. 33. Praha, SNPL 1955.
- Lenin, V. I.: *Polnoje sobranije sočiněnij*, sv. 42. Moskva, GIPL 1963.
- Lippmann, W.: *Zahraniční politika a válečné cíle Spojených států*. Praha, Družstevní práce 1946.
- Locke, J.: *Dvě pojednání o vládě*. Praha, Svoboda, Nakladatelství ČSAV 1965.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1962.
- Morgenthau, H.: *Politics among Nations*. New York, A. A. Knopf 1976.
- Niebuhr, R.: *Moral Man and Immoral Society*. New York, London, Charles Scribner's Sons 1936.
- Niebuhr, R.: *Synové světa a synové tmy*. Praha, Jan Laichter 1947.
- Pozdňakov, J.: *Sistémnyj podchod i meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, Nauka 1976.
- XXVI. sjezd KSSS. *Dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1981.
- Spinoza, B.: *Rozprava politická*. Praha, Česká akademie 1939.
- Spinoza, B.: *Traktát theologicko-politický*. Praha, Tribuna 1922.
- Šachnazarov, G. Ch.: *Graduščij miroporjadok*. Moskva, IPL 1981.
- Šachnazarov, G. Ch.: O „velmocenském“ přístupu k mezinárodní politice. *Otázky míru a socialismu* 1972, č. 2.
- Šachnazarov, G. Ch.: *Věda o politice a politika ve vědě*. *Otázky míru a socialismu* 1980, č. 1.
- Tomaševskij, D. G.: *Leninskije iděi i sovremennnyje meždunarodnyje otnošenija*. Moskva, IPL 1971.
- Wiatr, J.: *Sociologija političeskich otnošenij*. Moskva, Progress 1979.

Резюме

О. Крэйчи: О равновесии силы

Одной из объективных закономерностей современной эпохи является качественный рост роли и значения международных отношений. Этот факт отражается также в целом ряде социологических и социально-философских теорий. Среди этих теорий важнейшими следует считать два подхода — великодержавную концепцию международных отношений и классовую концепцию — которые наиболее многогранно постигают сущность классовых интересов в международной политике и образуют доктринальную основу противоположной политики — политики силы и политики мирного сосуществования. Оба подхода исходят из специфической интерпретации системного равновесия силы в межгосударственных отношениях, являющихся объектом внимания социальной теории уже со времен антики. Особое внимание уделено этой проблематике в договорной теории возникновения государства, которая значительно повлияла и на важнейших в настоящее время вариант великодержавной концепции международных отношений — учение т. н. школы политического реализма в США. Основные категории т. н. политического реализма в логике политики силы приводят к выводам о политике блоков, равновесии страха, к непрерывной гонке вооружений, к опасности т. н. превентивной войны. С другой стороны, классовая концепция международных отношений усматривает решение главного противоречия международной политики не в области международных отношений, а в революционном преодолении антагонистических классовых противоречий в капиталистических странах. Равновесие сил, обеспечивающее пресечение военных амбиций империализма, создает естественную среду для революционных преобразований мира. Эти преобразования, рассматриваемые оптикой великодержавной концепции, воспринимаются как выигрыш Советского Союза. Это приводит к ситуациям, когда международная разрядка может временно смениться ухудшением международных отношений. Однако, политика мирного сосуществования имеет объективные основы, которые позволяют снова возвратиться к снижению международной напряженности.

Summary

O. Krejčí: On the Power Balance

One of the objective laws of the present epoch is the qualitative growth of the role and significance of international relations. This fact is also reflected in a great number of sociological and social-philosophical theories. In these theories, two approaches can be considered as being most important: the big-power conception of international relations and the class conception. These offer a particularly many-sided presentation of the substance of class interests in international politics, and represent the doctrinal basis for contradictory policy — the policy of power and the policy of peaceful co-existence. Both the above-mentioned approaches are based on a specific interpretation of the system power balance in international relations which have been attentively examined by social theory since antiquity. Extraordinary attention was devoted to these problems in the contract theory of the origin of the state which, even in our time, has strongly influenced the most important variant of the big-power conception of international relations, i. e. the doctrine of the so-called school of political realism in the USA. In the logic of power policy, the basic categories of the so-called political realism lead to conclusions about block policy, balance of fear, to an incessant armament race and to the danger of a so-called preventive war. On the other hand, the class conception of international relations does not see the solution of the main contradiction of international politics in the area of international relations but in the revolutionary overcoming of antagonistic class contradictions in capitalist countries. The power balance, serving to deter imperialism from war ambitions, creates a natural environment for revolutionary transformations of the world. Of course, from the angle of vision of the big-power conception, these transformations are conceived as a gain of the Soviet Union. This results in situations where it is possible for the loosening of international tension to be temporarily replaced by a deterioration of international relations. Yet the policy of peaceful co-existence proceeds from an objective basis, again and again facilitating the return to a loosening of international tension.